

Александар Лома

ЕВРОАЗИЈСКИ СТЕПСКИ ПОЈАС КАО ЧИНИЛАЦ ЈЕЗИЧКЕ И КУЛТУРНЕ ПРОШЛОСТИ СЛОВЕНА

Разматрају се могући одрази контаката са Скитима и Сарматима у прасловенској лексици, посебно неки термини из области материјалне културе и размене добара (називи за метале **s̥rebro*, **olovo*, **mědъ*; **sani* 'саонице'; *torgъ* 'трговина').

Кључне речи: прасловенски, ирански, скитски, сарматски, културне позајмице, етимологија.

Од Дунава и источних падина Карпата, северним прибрежјем Црног Мора, а затим средином Азије све до Алтаја и Кинеског зида, протеже се, у дужини од око 7000 километара, појас евроазијских степа. Као што је Средоземно море својим воденим путевима пружи-ло погодан оквир за развитак цивилизација Старог света и за размену културних добара међу њима, слично је и ово „средоземно море траве” обиљем паше и недостатком већих природних препрека омогућавало жива етничка и културна струјања на целом том огромном простору. У виђењу античких писаца он представља етногеографску целину, означену једним именом *Скиѿија*, по номадским коњаници-ма који су га настањивали, које су Грци називали *Скиѿима*, а Персијанци *Сакама*. Археологија потврђује знатну културну и антрополошку хомогеност тако широко схваћене Скитије у старо доба, све до турско-монголског ширења на запад, а античка ономастика и преживели или у прошлости забележени говори тог лингвистичког комплекса на Кавказу (осетски), Памиру (вахи) и у кинеском Туркестану (хотански) сведоче о иранској припадности Скита или Сака. Премда је та степска култура у целини заостајала за високоразвијеним средоземним цивилизацијама и доста им дуговала, она је својим јужним суседима могла проследити одређена властита достигнућа, посебно у домену коњаничке вештине, док је на мање развијена племена на северу, у лесостепи и у шумском појасу од Карпата до Сибира, њен утицај био много снажнији и свестранији. Новија сазнања о дијалекатској слици староиранског језичког простора у првом миленију пре Хр. и првим столећима хришћанске ере, а посебно о положају скитског са његовим особеним фонетским цртама у кругу староиранских

дијалеката, омогућују да се с мање или више вероватноће идентификује низ досад непрепознатих иранизама у језицима Евроазије, како индоевропским (грчки, латински, трачки, германски, балтски, словенски, тохарски, староиндијски), тако и у угро-финским и турско-монголским (чији су носиоци заменили северноиранска племена степског појаса на добром делу територије), па чак и у сино-тибетанским. И за идентификацију и хронолошко рашчлањење раних позајмица из иранског у прасловенском стоје нам сада на располагању поузданији критерији, што у крајњем исходу омогућује да се боље сагледа удео Прасловена у тим језичким и културним прожимањима који је већ по логици њиховог географског положаја, морао бити знатан.

Међу словенским иранизмима прво место по бројности и средишњи положај на временској скали заузима слој позајмљеница из скитског, које се, бар највећим делом, могу датирати у доба превласти Скита у северном прибрежју Црног Мора, приближно од VIII до II в. пре Хр., а препознају се као такве по низу карактеристичних гласовних црта, од којих су главне: слов. *t* од скитског *ṭ* за праие. *k̑*, слов. *d* од скит. *ḍ* за праие. *ḡ(h)*, слов. *s* од скит. *s* на месту индоиранске групе *śv* од праие. споја *k̑u* слов. *l* од скит. *l* од праиран. *d* < праие. *d(h)* (ЛОМА 2000). Скитске (и, уопште, староиранске) етимологије прасловенских речи своју пуну тежину добивају у поређењу са одговарајућим археолошким и етнографским реалијама и кроз установљење истих речи или речи из истог семантичког круга као позајмица у другим језицима.

Ако се данас све јасније уобличава сазнање да „скитизми” чине главнину словенских иранизама, не треба изгубити из вида реалност контаката те врсте у предскитско време, а ни оних познијих, којих је морало бити у доба након што су Ските као југоисточне суседе Словена у степама северно од Црног мора заменили Сармати и Алани, а пре него што су најпре готска, а затим хунска најезда и узастопни упади других турско-татарских племена са истока резултирали готово потпуном деиранизацијом источне Европе, уз једини изузетак осетске енклаве на Кавказу. Према томе, словенски иранизми — рачунајући само оне речи које су Словени преузели непосредно од Иранаца — могли би се поделити у три скупине према времену позајмице и дијалекатском карактеру свог иранског извора:

1. Предскитски
2. Скитски (VIII—II век пре Хр.)
3. Сарматско-алански (II. век пре Хр. — VI век по Хр.)

У доцнијем периоду, након велике сеобе, иранске речи долазиле су Словенима углавном посредством других језика, првенствено турско-татарских.

О словенско-иранским контактима предскитског времена може се говорити само условно, пре свега услед недовољне међусобне из-

диференцираности онога што бисмо само условно смели назвати „праиранским” и „прото-(балто-)словенским” у тако рано доба, при знатном броју заједничких иновација на позноиндоевропском дијалектском плану. На пример, може се претпоставити рефлекс праие. групе $*k_u > *čv$ заједнички праиранском, прабалтском и прасловенском, а вероватно и разликовање боје *e* и *a* у праиранском најранијег периода, тако да у случају једне иранско-балтскословенске подударности као што је стсл. *svēt̃s*, лит. *šveĩtas*, авест. *spenta-*, стперс., скит. **santa-* остаје дилема да ли је посреди позноиндоевропска лексичка иновација $*k_uento-$ ’(надљудски) моћан’ заједничка трима огранцима, или, пре, врло рано ширење речи са праиранског терена на запад, у лику $*tsventa-$,¹ који се надаље у свему развијао према законитостима фонетског развоја баштињеног фонда словенских и балтских језика.

Слој позајмљеница из сарматско-аланског чини се знатно тањи од скитског, што може бити последица недовољног броја формалних критерија којима располажемо за њихову идентификацију у поређењу са дистинктивним одликама скитске фонетике² или, можда и пре, тога што је скитски утицај пао у доба обликовања прасловенског језика, тако да је имао значајан удео у заокружењу његовог речника, док се позније зајмљење из сарматско-аланског (као, уосталом, и из германског) свело на „попуњавање празнина” својствено нормалним међујезичким контактима.³ У том смислу можда је и природно што у општесловенској апелативној лексици једва да има речи које би се могле недвосмислено прогласити „сарматизмима” и што највероватније примере те врсте представљају два стара, још прасловенска етничка имена, $*S̃rbji$ и $*H̃rvati$:⁴ у то време више се не ради о путо-

¹ Обично се за праирански узима *ts* од $k̃$, али је могуће да се у њему палаталност још чувала, као у хотанском, онда $*čventa-$ ($*tsventa-$).

² Углавном се ради о средњеиранским појавама, од којих су можда најдистинктивније метатезе у сугласничким групама, нпр. сарматски рефлекс од $*k_u$ је најпре *sp* као у Авести и низу других иранских дијалеката, који онда метатезом даје *ps*, *fs*, уп. сарм. $*ãfsãnd-$ ’свети’ < $*tsvanta-$ у осет. *Āvzāndæg*.

³ Није, додуше, невероватно да су и поједине скитске речи Словени преузели тек од Сармата, чији је језик на тлу Скитије, у следу њиховог додира и мешања са остацима културно супериорнијих Скита, нужно апсорбовао значајан скитски супстрат, делом препознатљив у осетској лексици.

⁴ Први, у значењу ’слободни људи, припадници сеоске општине’ ($*s̃ar̃b$, очувано у осетском *s̃ar̃væt* ’општинска земља, сеоска утрина’ < праиран. *sabra-* = прасл. *sebrь* < праие. $*k̃mbhro-$), забележен већ у другом веку хр. ере на иранском простору, показивао би карактеристичну сарматску метатезу *br* > *rb*, док би други био по пореклу сарматско-алански антропоним $*Hurvað$ < $*Hu-brāðr-$ = стинд. *su-bhrāt̃r-* ’добро-брат’, посведочен као такав на натписима из прицрноморских градова, са истом метатезом али у одмаклијој форми, након прелаза *rb* > *rv* (тај развој је већ присутан на епиграфским потврдама овог имена, датираним у II—III в., док Птоlemeјев податак о племену *Sérboi* — са *b!* — у степама између Каспијског и Азовског мора може одражавати етногеографску и лингвистичку ситуацију која је претходила његовом времену). У сваком случају, ако су ове етимолошке интерпретације тачне, „Прото-Срби” би представљали ранији, а „Прото-Хрвати” каснији талас иранског настањивања међу Словене; први су могли бити покренути упадом Гота, а други хунском најездом. Уп. ЛОМА 1999—2000, 93 д.

вању речи са културно премоћнијег југоистока на северозапад, како се може узети да је био случај са прасловенским позајмљеницама из скитског, већ о физичком померању самих иранских племена у том смеру, вероватно под притиском Гота и доцније Хуна, које је резултирало њиховим насељавањем на словенском тлу и брзом славизацијом.

Укрштена са сликом коју пружају стара историја и археологија, новија истраживања дијалеката степских Иранаца омогућују да се из новог угла сагледају и неке од речи које су досад важиле за германско-балтско-словенске изолексе или су једнострано просуђиване као словенски и балтски германизми. Периоду интензивнијег германског утицаја на прасловенски, који је уследио након што су се Готи настанили у црноморско прибрежје поставши нови посредници између средоземне грчко-римске цивилизације и Прасловена, претходило је једно време када је и прагермански зајмио из прасловенског (нпр. тако важну реч као прагерм. **daila-* '(у)део': МАРТЫНОВ 1983, 17 д.), а још више, добрим делом свакако његовим посредством, из иранског, уп. нпр. прагерм. **swenþa-* 'јак' итд. < балтосл. **šventa-* < праиран. **čventa-*).⁵ У новом светлу приказује се укупна динамика етничких и културних односа у раздобљу дужем од хиљаду година током којег је североисток Европе постепено прелазио из праисторије у историју. Прецизније се, у времену и простору, и у тешњој вези са реалијама, повлаче линије међујезичких контаката, како старе, које каткад ваља преусмерити, тако и многе нове.

Овом приликом позабавићемо се неким аспектима тих процеса, а пре свега њиховим траговима у једном посебно занимљивом сегменту материјалне културе: називима метала.

За сребро постоји заједнички назив у германским, балтским и словенским језицима, али ни у једнима се не да тумачити из домаћих језичких средстава. Из поређења облика гот. *silubr*, стпрус. *sira-blān*, лит. *sidābras*, лет. *sidrabs*, прасл. *sъrebro* излази као највероватнији заједнички праоблик са *r-r* (као у словенском), одакле би се дисимилацијом изводили германски и балтски облици са *r-l*, *l-r* и *d-r*.⁶ Како се сребро у разним језицима најчешће означава као „бели метал”, чини се примамљива могућност да се у почетном делу тог изворног лика **sirabra-* или сл. крије скитски рефлекс индоиранског придева **čvitra-* 'бео', одакле стинд. *švitrá-*, авест. (у сложеницама) **spīdra-*. За скитски изгледа да је поред **čv-* > **tsv* > *s* била карактеристична и промена *ðr* > *hr*: обе бисмо, између осталог, имали у скитској сложеници **santahr-aka-* 'минерал боје свете ватре', од **tsvanta-* 'свет' и *aðr-* 'ватра' > гр. *sandarake*, реалгар, сандарак' (глав-

⁵ Уп. ГАМКРЕЛИДЗЕ/ИВАНОВ 1984, 764 и LEHMANN 336.

⁶ Друкчије ИВАНОВ 1983, 104: узима за изворну форму са *r — l*, која би на неки начин била у вези са груз, називом за сребро *wercxli* (за који в. ниже нап. 9).

на налазишта овог јаркоцрвеног минерала била су у Скитији). Сходно томе, очекивани рефлекс придева **tsvidra-* 'бео' у скитском гласио би **si(h)ra*⁷. Исти придев у иранским дијалектима иначе означава руде и минерале: стперс. **siça-* у курдском *sīs* 'оловна руда', и, као позајмљеница, у староиндијском *sīsa-* 'олово'; (пра)иран. **ka-tsviḍra-* позајмљено у грчки као *kassíteros* 'калај' и опет у староиндијски као *kāsīsa-* 'зелена галица'),⁸ а ако се уз то има у виду да су у гвоздено доба Скити живели између сребрних рудника у Закавказју и дела северне Европе где сребро управо тада улази у употребу под називом **sirabra-*, присуство скитске речи **si(h)ra-* 'бео, бели метал' у том називу постаје прилично вероватно, како год тумачили његов други део: могло би се помишљати на сложеницу са глаголским кореном **bh(e)r-* 'носити' попут латинске *auri-fer* 'златоносан', или са индоиран. **abhra-* 'небо, облак', у значењу, 'метал небеске белине'⁹ или 'бело злато', како се сребро покатакд означава¹⁰ (за *abhra-* је у староиндијском забележено и значење 'мачје злато, лискун'). У овом другом, а можда и у оном првом случају првобитни денотат могао је бити електрум (смеса сребра и злата, звана још и *бело злато*), чија је употреба добро посведочена скитским гробним налазима (нпр. чувена ваза из кургана Куљ-Оба). На тај начин боље би се схватило зашто је у скитском — а под његовим утицајем и у германском, балтском и словенском — стари индоевропски назив сребра **h₂(e)rǵnto-*,¹¹

⁷ Глас *h* испред *r* можда се већ у скитском губио, као и у неким другим иранским дијалектима у којима је *ḍr* прелазило у *hr*; потврду за то пружала би прасл. реч **mirǵ* < стиран. *miḍvra-* 'уговор' преко скит. **mihra-* (> **mirra-* > **mira-*?).

⁸ Подробно у *Sprachkontakt und Sprachwandel. Akten der XI. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, Halle/Saale 17–23. September 2000* (у штампи).

⁹ Скит. **sihra-abra-* била би једна од инверзних сложеница какве су карактеристичне за сарматски и осетски, нпр. осет. *jæw-gæf* 'икра', досл. 'рибље просо' од *jæw* 'просо' и *gæf* 'риба'. О том типу АБАЕВ 1979, 347 дд. Сјај сребра поредио се са ноћним небом, тј. са светлошћу месеца и звезда; занимљиво је да рефлекс придева **spīdra-* 'бео' у средњеперсијском *spīhr* значи 'небо', одатле у истом значењу нперс. *spīhr* (уп. још староперсијско, у дијалекатском погледу међанско лично име у грчкој предаји *Spīthradātēs* 'небом дат' HINZ 1975, 227); са друге стране, сарматска реч за сребро одражена у осетском ирон. *ævzist*, дигор. *ævzestæ* а позајмљена и у угрофинске језике (коми *ezyś*, мађ. *ezüst*, удм. *azyś*, све 'сребро', удм. *uzveś* 'олово') етимолошки се везује са прасл. **gvězda*, лит. *žvaigzde* 'звезда', стпрус. *swāigstan* 'сјај'; иста семантичка веза и у грузинском *vercxli* 'сребро' ~ *varsklavi* 'звезда' (АБАЕВ I 212–214); уп. и сумерски назив KÙ.AN 'метал (боје) неба' (ГАМКРЕЛИДЗЕ/ИВАНОВ 1984, 710 н. 2). Инверзија и номинализирани карактер првог члана сложенице **sihra-* (не 'бео', него 'белина, нешто бело, конкретно бели метал') објашњавају зашто се он не повинује Caland-овом закону (који би изискивао композициони лик придева на *-i* уместо *-ro* **śviti-*, уп. ав. *spīti-dōiḍra-* 'сјајноок', стинд. *śiti-pad-* 'белоног' < **śviti*). Име „сребрне реке” у Ликији *Sibros*, посведочено у стиховима грчког песника V в. пре Хр. Панијаса које наводи Стефан Бизантинац s.v. Τρεμίλη, могло би, у то време и на том подручју, и само бити иранског порекла.

¹⁰ Стинд. *rajatā- hīraṇya-*, посведочено од Атхарваведе (EWAi II 425).

¹¹ Одатле авест. *ərəzata-*, стперс. *ardat-*, хот. *aqsata-*, јерм. *arcat*^c, лат. *argentum*, келт. *arganto-*; стинд. *rajatā-* показује секундаран вокализам почетног слога, док гр. *argyros* представља другачије образовање од истог праие. корена **arǵ-* (**h₂erg-*) 'бео'.

посведочен и у индоскитском (хотанском), замењен таквим описним новообразовањем.¹²

Са оловом је донекле сличан, а однекле друкчији случај. Разлика је у томе, што су се у балтском и словенском упоредо очувала два назива, од којих је старији свакако прасл. **svin-ьсѣ*, лит. *švīnas*, лет. *svīns*, који оставља спољашњи утисак баштињене речи у оба језика¹³ и најпре се може, заједно са стинд. *švītna-* 'бео, светао' свести на праие. **kū(e)itno-*; ако је та етимологија исправна, овај назив (на словенском плану посведочен само у источнословенском и словеначком), изворно је пре означавао светлији калај (лат. *plumbum candidum* или *album*; лит. *švīnas* значи поред 'олово' и 'калај') него само олово, обележено у тој опозицији као 'тамно' (лат. *plumbum nigrum*).¹⁴ На овај други метал као да се изворно односио назив **olovo*, општесловенске распрострањености и такође са балтским паралелама: лит. *álvas*, лет. *alva/alvs* стпрус. *alwis*, премда се и његова посведочена значења у словенском и балтском колебају између 'олово' и 'калај'.¹⁵ Он није објашњив из домаћих језичких средстава, а традиционално везивање са ствнем. *ēlo* 'жут', лат. *albus*, гр. *alphós* 'бео'¹⁶ неславан је пример коренске етимологије. Могућу паралелу балтосл. **al(a)va-* има у језику азијских Скита: хот. *daujsa* /*dauza*/ 'олово' од **dava-čā*, где је *-čā* продуктиван суфикс. Бејли реконструише **dāva-čā* од корена **dāu-* 'горети', у изворном значењу '(burnt) white, as the 'whitish metal' (BAILEY 165), но нити тај корен има такву семантику, нити је уопште посведочен у иранским језицима. Унутарјезичка веза могла би постојати са хот. придевом *adū* 'непомућен, незатамњен', од корена **dau-/du-* 'потамнети' дакле **dava-čā-* 'тамни метал', или, како је привативно *a-* у хотанском могло отпасти,¹⁷ можда **adava-čā-* 'метал који не тамни, не рђа'; на такав предлог указује почетни вокал словенске и балтске речи, која је, узевши у обзир добро посведочен скитски прелаз *d* у *l*, сводљива на **adava-*.¹⁸ Грчки лексикограф V века хр. ере Хесихије бележи иначе непознату реч *alába* /*lalava*/ 'црnilo

¹² Херодотов податак (IV 71) да Скити уопште не користе сребро ни бронзу, него искључиво злато, односи се само на прилоге у гробницама скитских краљева, па чак ни у тако суженом смислу није сасвим тачан, јер се међу најраскошнијим гробним прилозима које су археолошка ископавања изнела на видело на тлу Скитије уз преовлађујуће предмете од злата и електрума налази и известен број сребрних.

¹³ Као што је горе речено, однос сл. *s*: балт. *š* < **k* има прасродствени карактер. Упркос томе неки допуштају да се ради о веома раној позајмици из истог извора из којег је гр. *kýanos* 'лазур, врста плавог емајла', хет. *kuṣanna-* (скорије ИВАНОВ 1983, 102).

¹⁴ Уп. ФАСМЕР III 577 д., М. Snoj у BEZLAJ 3, 351.

¹⁵ Дистинкција је јасно спроведена једино у јужнословенском, који за 'калај' користи грецизам *косиштер* (и сл.), за чије крајње порекло в. горе.

¹⁶ Уп. скорије ФАСМЕР III 135; ТОПОРОВ I, 81; ГАМКРЕЛИДЗЕ/ИВАНОВ 783.

¹⁷ Нпр. *nāša* 'бесмртан' < **анауша-* = ав. *a-ноша-*.

¹⁸ Балтски облици би, сами за себе, претпостављали варијанту са нулском базом коренског слога **a-du-a-*, али пре него варијантност код скитског предлошка овде би се могла претпоставити синкопа при његовој адаптацији.

за сликање, мастило за писање' која би, имајући у виду да се оловни минијум већ у античко доба користио у те сврхе (уп. Anth. Pal. VI 67), морала стајати у вези са словенском речју или са њеним претпостављеним скитским предлошком.¹⁹

Ските не треба замишљати само као кориснике и преноснике метала и назива за њих. Стереотип о њима као о ратоборним коњаничким номадима којима су више од свега били страни урбани живот и индустријска производња добрим делом је оповргнут новијим археолошким налазима, особито ископавањима на Каменском градишту, мало испод некадашњих Дњепрових прагова. Испоставило се да је уз то утврђење око 400. г. пре Хр. постојао велики металуршки центар, са топионицама у којима се прерађивала гвоздена руда и ковачницама где је произвођено разно оружје и оруђе, између осталог железни обручи за точкове. Скитска реч **sāna-*, **sānya-* 'гвоздени предмет', у конкретној примени на салинце са железном оплатом, изгледа да лежи у основи словенског (и већ скитског?) назива за санке — превозно средство које је имало велику важност у словенској старини — прасл. **sani*, скит. **sānikā-* посредно посведочено грчком глосом код Хесихија *sēnikē* 'кола без точкова'.²⁰ Сам скитски назив за железо може се реконструисати као **san-* на основу имена легендарног скитског краља који је наводно открио тај метал *Saneynos*,²¹ био би то закономеран скитски рефлекс индоиран. **čvan-* одраженог, на другој страни, у согд. *'spn-* /a-span-/ , хорезм. *ispani*, хот. *hī-śśana-*, осет. ирон. *æfsæn*, дигор. *æfæn* итд.²² Посебно је занимљиво значење осетске речи, првобитно придев 'гвозден', али данас само 'раоник'; у осетском постоји и облик *æfsær*, који се да схватити као хетероклитна варијанта исте основе: **čvar-* поред **čvan-*, а значи, у множини *fsær-tæ* 'салинци', док му у другим иранским језицима одговарају називи за 'раоник': перс. *s(u)pār*, авг. *spāra* итд. Све то чини скитски предлогак прасл. назива за салинце и санке вероватним.²³ Културноисторијска вероватност такве позајмице може се пот-

¹⁹ Треба рећи да сазвучне речи Хесихије бележи и у значењима 'чађ, дим, пепео, угаљ, ђумур'; ни у једном од њих оне нису објашњиве из грчких језичких средстава. Овај семантички распон указује на неку врсту графита, који се означава као вид олова (лат. *plumbago*, енгл. *blacklead*, нем. *Reißblei*) иако по хемијском саставу нема везе са оловом.

²⁰ Вокализам првог слога у грчком запису, с обзиром на његов сразмерно позан датум, пре се може објаснити преглашеним иранским обликом **sainikā*, него јонском променом *ā* у *e*, карактеристичном за најраније грчке иранизме, како сам то својевремено претпоставио (LOMA 2000a, 345); уп. сличну дилему доле у вези са прасл. **mēdъ*.

²¹ Уп. LOMA 2000a, 342.

²² За даље новоиранске форме в. АБАЕВ 1481; 1979, 122.

²³ Вероватнијим од онога које сам раније предложио (LOMA 2000, 345), изводећи скитски и словенски назив за санке од скит. **san-* < праие. **kuōn-* 'пас', у изворном значењу **'псећа запрега'* (презање паса у санке није посведочено код северних Иранаца, али им је могло бити познато из контаката са становницима субполарних предела).

крепити још једним језичким налазом који одражава значај скитске металургије гвожђа: називом за плуг са гвозденим раоником у осетском **kōtān* > ирон. *gūton*, дигор. *goton* и у низу других кавкаских језика, са чијим се скитским пореклом мора озбиљно рачунати.²⁴

Скитски назив гвожђа могао се Словенима и Балтима наметнути само у таквом, суженом значењу, везаном за конкретну реалију, свакако стога што су они у доба када су дошли у контакт са производима скитске металургије већ имали своју заједничку реч за овај метал: прасл. *želězo*, лит. *geležis*, лет. *dzēls*, која је, како год да се тумачи, свакако прастара.²⁵ Другим речима, почетак гвозденог доба у овом делу Европе пада у предскитску епоху, па се то подразумева и за претходно, бронзано доба; а ипак словенска реч за бронзу **mēdъ* има врло примамљиву иранску етимологију. Абајев ју је својевремено повезао са *Māda-* „Медија”, именом персијске области, некад и самосталне државе, која је обухватала закавказке руднике бакра.²⁶ Вокализам словенске речи он објашњава посредством грчког облика *Mēdia*, што је слаба тачка његове етимологије, јер име Медије није потврђено у таквој грчкој употреби. Ја сам својевремено претпоставио да се ради о врло раном иранизму, у којем псл. „јат” може рефлектовати ирански дифтонг *ai* настао епентезом у придевском облику **māidyā-* ’међански’, а очувано *d* указивало би на позајмицу пре вршења скитске промене *d* у *l*, тј. пре VII—VI в. пре Хр. (LOMA 2000, 338, н. 12). Међутим, тако рано датирање није у складу са хронологијом паралела којима сам тамо поткрепио Абајевљево етимологију. Реч је о називима за оклоп у арапском *mādiya-*, pl. *mādī* и у познијем санскриту *mādhī*, који се свде на ирански придев **mādyā-* ’међански’.²⁷ Те паралеле нам на убедљив начин предочавају конкретне околности у којима је реч могла доћи старим Словенима: као назив за оклопе увожене из Медије или начињене од тамошње бронзе, а указују и на време када се то могло догодити. Староиндијска и арапска позајмица се оквирно стављају у средњеирански период, од око 300. пре Хр. до око 800. н.е. (KEWA II 616; EWAi III 398), па је и за словенску вероватно сразмерно позно датирање, не много пре нити много после Христовог рођења, а, сходно томе сарматско посредство, које се не коси са изостанком прелаза *d* у *l* карактеристичног за скитске иранизме ранијег периода. Дотада, Словени су бронзу још

²⁴ АБАЕВ I 527 претпоставља порекло од самог етнонима ’Скити’, по нашем мишљењу пре скит. **kauḍāna-*, у вези са стинд. *kuśa-*, *kūṭa-* ’раоник’, од индоир. корена **kauś-/kuc-* ’оштар’, о томе подробно у наредном броју московског часописа *Этимология*.

²⁵ Уп. најскорије ФАСМЕР II 43 са Трубацовљевом допунском напоменом, ИВАНОВ 1983, 100 д.

²⁶ За друге, мање убедљиве покушаје да се називу **mēdъ* нађу сродне речи на праиндоевропској равни, као ир. *mēin(n)* ’руда’ или герм. **smiþa-* ’ковач’, уп. ЭССЯ 18, 145 д.

²⁷ У арапском реч означава гладак оклоп, у санскриту — жичани, од брњица (Ringelpanzer), HORN 216 нап.

увек могли означавати прастарим, још праиндоевропским називом за бакар **ruda* < **roudho-* „црвен” сачуваним још у балтском, староиндијском и германском (уп. ГАМКРЕЛИДЗЕ/ИВАНОВ 1984, 711). Овом позајмицом отклоњена је његова двозначност, будући да се он, као назив за први познати метал, свакако већ одраније почео употребљавати и за руду уопште, па је надаље и остао у тој употреби.²⁸

Посредничку улогу степских Иранаца између цивилизованих иранских држава старог века, Медије и Персије, и народа североисточне Европе могле би илустровати још неке позајмљенице у прасловенском, као **čaša*²⁹ или **kurǝ*.³⁰

Још већи је удео, у општесловенском речнику, таквих потенцијалних грецизама, за које из фонетских разлога, а и по историјско-географској логици, ваља узети да су Прасловенима могли доћи такође посредством прицрноморских Иранаца: **lukǝ* ‘лук’ < скит. **lauka-* < гр. *daũkos* ‘мрква’ (герм. **lauka-* из словенског, а не обратно: ЛОМА 2000, 347); **xaloga* ‘палисада’ < скит. **xāalanga* < гр. *phálanx*, ак. *phádlanga*; **koš-ǝnǝ* ‘ковчег’ скит. **koḡinos* < гр. *kóphinos* (ibid. 348, подробно ЛОМА 2000); **talogǝ* < скит. **tālaga* < гр. *látax*, ак. *látaga* ‘вински талог’ (ЛОМА 2002а, 53–55, друкчије 2000а, 348). Тим путем, пре него неким другим, ушле су у прасловенски такве ране позајмљенице из грчког као **kolyba* < *kalýbē*, **korablǝ* < *karábion*, можда и **kury*, *kurtǝve* ‘проститутка’ < гр. *kórē/koúre* ‘девојка’.³¹ Топографски тачно опредељив додир домородачког становништва средњег Поднепровља са грчком колонијом крај ушћа Дњепра Бористеном-Олбијом одсликавао би се кроз словенски назив за бршљан (**brǝst’anǝ* или сл.) ако се овај, како смо тек својевремено претпоставили и образложили, своди на топоним *Borysthénēs*.³²

²⁸ Ваља напоменути да је назив *бронза*, распрострањен у већини европских језика, такође иранског порекла (сматра се за познију позајмљеницу из персијског).

²⁹ Хотански облик *tcašta* чини ону досад недостајућу کاریку којом се, полазећи од пралика **čašta(ka)-*, путем различитих дисимилиција, регресивне *tš — št > t — št* или прогресивне *tš — št > tš*, успоставља веза између претпостављених иранизама јерм. *čašak*, стинд. *cašaka-* ‘пехар’ и авест. *tašta-*, перс. *tašt* ‘шоља, чанак’, одакле називи за сличне предмете у већем броју савремених азијских и европских језика, као итал. *tazza*, фр. *tasse*, нем. *Tasse*, наше *џас* (преко турског) и *џацна* (преко немачког?). Словенску реч сада је већ тешко изузети из тог низа и устрајати на (не претерано убедљивим) могућностима унутарјезичке деривације; посредујући облик био би скитски **čāša-*, са накнадним дужењем након дисимилаторног отварања слога. Подробније у следећем Гласу САНУ.

³⁰ Домаћа кокош дошла је и старим Грцима средином првог миленија пре Хр. из Персије и Медије, отуда грчки називи за петла „персијска птица, Међанин”; етимон прасл. речи био би стиран. придев **kaura-* (> нперс. *kūr*) „слеп”, с обзиром на „кокошје слепило”, прасл. **kuro-slěpǝ*, уп. и чеш. *slepice* ‘кокош’ (ЛОМА 1999а, 141).

³¹ Реч се примењивала и на проститутке у јавним кућама. Исходиште слов. (односно посредујућег скитског) облика најпре су могле бити дорске форме *kórvā* или *kórrā* подробније у посебном чланку.

³² Словенска прапостојбина лежала је изван подручја распрострањености бршљана, а постоје посредне индиције да је ова биљка гајена у севернопонтијским грчким колонијама, пре свега за потребе Дионисовог култа (ЛОМА 1997: 162).

До позајмица ове врсте могло је доћи само у условима мирног општења између Прасловена и њихових јужнијих суседа у црноморским степима. Ти контакти су се могли најпре остваривати путем трговине. Упркос суду да нема заједничког праие. термина за тај појам (BENVENISTE 1970, I 139—147), доскора је била широко прихваћена етимологија словенске речи **tǫǫ* 'роба, трговина' по којој би се радило о словенско-илирској изоглоси, са паралелом у тобожњој илирској речи *tergitio* 'трговац' и у неким топонимима са венетског подручја као *Tergeste* 'Трст', *Opi-tergium* (уп. нпр. ФАСМЕР IV 82; РОКОРНЫ 324).³³ Недавно је Алфелди (ALFÖLDY 1990), показао да је „илирска глоса” *tergitio negotiator* епиграфски фантом.³⁴ Тако словенски термин остаје усамљен на индоевропском плану, јер за алб. *tregë*, лит. *turgus*, швед. *torg*, фин. *turku* треба прихватити, као што се махом и сматра, да су позајмице из словенског, а не прасродне речи. Отвара се, дакле питање порекла и изворног значења овог термина, које није само од етимолошког, него и од знатног културноисторијског интереса. Овде ћемо понудити два могућа решења.

Реч **tǫǫ* је *u*-основа, чији се гласовни лик у дубљој пројекцији реконструише као **turgu-/turgov-* или **tǫgu-/tǫgov-*. Тако реконструисана, она се може схватити као сложеница са другим чланом ие. **g^uou-* 'говеда' (иначе се та реч у словенском чува у изведеном лику **gov-ędo* и као први део сложеница **gu-męno*, **gav-ęzъ*, будући да је управо та животиња оличавала најранији индоевропски појам „робе” и „новчане вредности” (уп. SCHRADER/NEHRING I 371 д., II 255). У првом делу најпре би се крио глаголски корен **tǫ-* > *tǫr-* који је у **tǫra-ti/*turiti*. Једна од главних, можда основна употреба с.-х. *тѣраѣи* је са објектом 'говеда, стока уопште'.³⁵ Досад није указано на то да овај слов. глагол има најближу паралелу у осетском, ирон. *tæryn*, дигор. *tærun*, 'гонити, *тѣраѣи*', првенствено о стоци, а онда и о дивљачи и о људима. АБАЕВ III 278—280 своди га на праиран. **tar(w)-* 'прелазити, преводити и сл.', а пореди струс. *тѣруѣи* 'гонити', док би мађ. глагол *terel* у употребама попут *a pásztor tereli a czordát* 'пастир тера стадо' потицао из аланског.³⁶ У самој ствари, запажа се паралелизам

³³ Друкчије ОНДРУШ 1984: **tǫǫ* исконска словенска реч од **torg-ī-* > *tražiti*, уп. мађ. *kereskelelem* 'трговина' од *keres* 'тражити', даље у вези са **s-terg-ti* 'чувати'; илир. *tergitio*, *Tergeste* позајмица из славенског.

³⁴ У том смислу што у том споју други члан не представља латински превод првог, који, заправо и није једна јединствена реч, него се разлаже на скраћеницу римског имена трибе *Teretina* и критски топоним *Citium* као *origo* дедиканта.

³⁵ RJA као примере употребе глагола *tjerati* на првом месту наводи оне где је објекат домаћа животиња, а затим, из њих изведене, где је то товар, роба (XVIII 373); ЕЛЕЗОВИЋ има два карактеристична: *Тѣра говеда на ѡазар и тѣра дрва на ѡазар* (I 313); уп. и *исѣриваѣи волове* 'извозити' у примеру из 1816. (PCA 8, 345). За семантички прелаз од „терати стоку (на продају)” до „трговати” уп. и нем. *Vieh treiben* 'гонити стоку': *Handel treiben* 'трговати'. Уп. *Studia Etymologica Brunensia* 2 (у штампи).

³⁶ Осет. глагол употребљава се и у обртим блиским нашем **наѣраѣи*, тј. присилити себе на нешто', а од истог корена била би именица *tæræn* 'нагон, тежња'

између **těr(j)ati* и **turiti*, и то, између осталог, у употребама везаним за трговину стоком и другом робом, нпр. срп. *исћуришти* (краву с *ше-лейшом*, *усћајалу робу*, *воће*) 'изнети на продају' (РСА 8, 401). Чини се врло могуће да у **turiti* имамо један од случајева секундарне *и*-апофоније која полази од лика **tər-* — управо оног који претпостављамо у **tər-gō* — као нулске базе од **tēr-* > *tærun*, *tērati*. Ваља подвући старину и постојаност лексемског споја **ter-* и **g^uou-* како у словенском (сх. *тєраііи говеда*, при чему се често подразумева 'на продају'), тако и у сарматско-аланском (осет. ирон. *tærynn qūscytæ*, дигор. *tærun ġocitæ* 'терати краве').³⁷ У **tur/tr-g(o)u-* имали бисмо, дакле, реакциону сложеницу са глаголским првим чланом, архаичног индоевропског типа који је у словенском добро потврђен од најранијих времена и до данас продуктиван.³⁸ Основно значење било би јој детерминативно: 'терање говеда (на продају) > 'трговина', одатле и 'предмет трговине, роба', али се могла употребљавати и атрибутивно, као ознака за 'место терања говеда, камо се говеда терају (ради продаје)' > 'трг(овиште)'; у овом последњем значењу **tōgō* је чест топоним широм словенских земаља.³⁹ Заједнички словенско-германски иранизам из истог семантичког круга био би прасл. **skotō* 'имање, стока', гот. *skatts* 'новац', стисл. *skattr* 'порез', нем. *Schatz* 'благо' од иран. (сарм.) **skata-* 'стаја' у осет. ирон. *sk'æt*, пам. сангличи **skōd*, ишкашимски *škū(d)*, изворно сложеница **fšu-kata* — 'зграда за стоку'.⁴⁰

Колико год примамљива, ова етимологија није извесна: била би то тек када би се у неком другом језику, у истом или сличном значењу, пронашла сложеница од етимолошки истоветних, или бар семантички еквивалентних елемената. Стога дискусија око речи **tōrgō* остаје отворена и за друге могућности тумачења. У том смислу укажимо овде на још једну: извођење од сарматског етнонима *Tyregétai*. Тако се звало племе настањено око Христовог рођења на доњем Дњестру. Име му се пише још *Tyrigétai*, *Tyrrēgétai*, *Tyrregétai*, *Tyragétai*,

(id. 255), бесумње и *tæraen* 'парење стоке', уп. сх. *тї(ј)єрање* у истом значењу (Абајев стр. 266 сумња у везу са *tæryn* и предлаже другу, неуверљиву етимологију), а вероватно и *tælet* 'угон скота, угнанный скот, добыча', упркос Абајеву, који га изводи од тур. *tala* 'отимати', не нудећи убедљиво објашњење за суфикс (255); стога пре **taryada*, образовано као *mælet* 'смрт' < **maryada* : *mælyn* 'мрети', *cævat* 'потомство' < *čyavada* : *cævyn* 'ићи' (id. I 307; II 87).

³⁷ Индоиранска (и још праиндоевропска) реч за говедо **gav-* очувала се у осетском, слично као и у словенском, само у изведеном облику, **gau-ka-* или **gava-ka-*, али (као и енгл. *cow*, нем. *Kuh*) у суженом значењу 'крáva', ирон. *qūg*, дигор. *ġog* (уп. АБАЕВ I 312).

³⁸ За тај тип в. најскорије наш рад наведен у нап. 34.

³⁹ Изведеница од **gav-* 'говедо' **gav(y)a-* попримила је у индоиранском значење 'села, насеља', у којем је можда прешла Германима (гот. *gawi*, нем. *Gau* 'област'), уп. АБАЕВ I 300 s.v. *qaw/ġaw*.

⁴⁰ АБАЕВ III 123 д., уп. и ЛЕНМАНН 309b. За семантику уп. прасл. **bolgo* 'добро, богатство, благо', сх., слн. и 'стока' (ЭССЯ 2/1975, 173), сх. *сїюка*, у јужним срп. говорима и македонском 'роба' (по пореклу поствербал од *сїећу*), осет. *fo(n)s* 'стока; имање, плен' (АБАЕВ I 478 д.).

Tyragetae, *Tyraggítai* (*Sarmátai*), а може се читати најпре **turægætæ* и схватити као изведеница на **-aka-*, проширена сарматским плуралним формантом *-tæ*, од античког имена реке *Týras* < иран. *Tura-* 'брз': значило би, напосто, 'Подњестровци' (VASMER 1923, 148). Замислива је ситуација у којој би као посредници између њих и грчких градова на доњем Дунаву и у северозападном прибрежју Црног Мора⁴¹ ти Тирегети за Словене оличавали појам „трговаца” и „трговине”.

Евентуално чување античких назива за Дњестар и Дњепар у прасловенској лексици представљало би непосредне географске оријентире за смештање античке постојбине Словена управо онамо, где се она и традиционално ставља, у источноевропски шумско-степски појас. Назив *Venedi*, *Venadi* Словенима, који сами себе никад нису тако означавали, могли су наденути, или га бар у подсмешљивом духу преосмислити, њихови јужни суседи, ирански Сармати, у чијем би језику *vænæd-/vænād-* значило 'Дрвојед', уп. у истом значењу стинд. *van-ād-* и родовске надимке типа чеш. *Dřevojedy*. Подсмех би био усмерен од поседника великих стада и обрађивача плодног чернозема ка становницима суседних шумовитих предела, где су земљорадња и сточарство били слабије развијени (ЛОМА 1997, 157 дд.).

Има, при крају Гогољеве приповетке „Страшная месть”, једно место које вреди навести на крају овог разматрања, не толико због његове надахнуте лепоте, колико због симболике коју у себи крије.

За Киевом показалось неслыханное чудо ... вдруг стало видимо далеко во все концы света. Едали засинел Лиман, за Лиманом разливалось Черное море. Бывалые люди узнали и Крым, горою подымавшийся из моря, и болотый Сиваш ... далеко мерещившиеся на небе и больше похожие на облака серые и белые верхи ... Карпатские горы.

Кијевско чудо сликовито нам дочарава географски видокруг наших предака, не такав, који би био непосредно сагледив са било које тачке њихове постојбине, већ састављен из сазнања о удаљеним крајевима која су им долазила преко оне бајословне земље на југу, камо у јесен одлећу птице, чије словенско име **jьrьjь* можда чува спомен на земљу европских Аријаца у црноморским степама (тако ФАСМЕР II 137 д., друкчије ЭССЯ 8, 236 д.). Два стајаћа споја заједничка јужнословенској и источнословенској народној поезији и тиме потврђена за прасловенско доба, **tixъjь Dunajь* (*Dunavъ*) и **sin'e mor'e*, маркирају два таква макрооријентира изван круга обухваћеног властитом свакодневицом, у магловитој даљини погодној да се осмисли као простор поетске радње. Велика тиха река на југозападу могла је првобитно бити *Тиса*; њено данашње име да се свести на исти индо-

⁴¹ Један од њих, данашњи Акерман, лежао је крај ушћа Тира и носио његово име.

европски праоблик **teiso-* као придев **tixъ*, под претпоставком његовог развоја у устима подунавских и потиских Сармата (уп. осет. *ī* за праиран. **ai*, осет. *s* за праиран. **š*). „Сиње море” изворно је било Црно, а придев *sin’ъ* у његовом називу ваља схватити као превод, а можда и одраз, староиранског **Axšaina-* (*zrayah*) ’Црно море’ у српс. (*Zrēh ī*) *Axšēn*, стгр. (из скитског) *Áxeinos (póntos)*.⁴² Била би то два случаја у којима је језик традиционалне поезије преузео страна имена на себи својствен, активан начин, осмисливши их у описне епитете.

ЛИТЕРАТУРА

- АБАЕВ I—IV: В. И. Абаев, *Историко-этимологический словарь осетинского языка*, Москва/Ленинград, 1958—1989.
- АБАЕВ 1979: В. И. Абаев, Скифо-сарматские наречия, у: *Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки*, Москва, стр. 272—364.
- ГАМКРЕЛИДЗЕ/ИВАНОВ 1984: Т. В. Гамкрелидзе / Вяч. Вс. Иванов, *Индоевропейский язык и индоевропейцы*, Тбилиси.
- ЕЛЕЗОВИЋ: Гл. Елезовић, *Речник косовско-међохиског дијалекта I—II*, Српски дијалектошки зборник 4/1932, 6/1935, Београд.
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков*, ред. О. Н. Трубачев, Москва 1974—.
- ИВАНОВ 1983: Вяч. Вс. Иванов, *История славянских и балканских названий металлов*, Москва.
- ЛОМА 1997: А. Лома, „Дрвоједи”, *Кодови словенских култура* 2, 153—162.
- ЛОМА 1999а: А. Лома, „Петлић”, „палидрвце” или „оплодитель”?, *Кодови словенских култура* 4, 131—144.
- ЛОМА 2000: А. Лома, Прасл. **xaloga* < др. -греч. *Àlagg-* и скифский переход *f* > *x*, *Этимология 1997—1999*, Москва 2000, 87—96.
- ЛОМА 2002: А. Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд.
- МАРТЫНОВ 1983: В. В. Мартынов, *Язык в пространстве и времени. К проблеме глоттогенеза славян*, Москва.
- ОНДРУШ 1986: Ш. Ондруш, Семантическая мотивация основных терминов права и торговли у славян и индоевропейцев, *Этимология 1984*, стр. 176—181.
- РСА: *Речник српскохрватског књижевног језика* Српске академије наука и уметности, Београд 1959—.
- ТОПОРОВ: В. Н. Топоров, *Прусский язык. Словарь I—III*, Москва 1975—1980.
- ФАСМЕР: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, перевод и дополнения О. Н. Трубачева, I—IV, Москва 1986—1987.

⁴² Уп. Лома 2002, 37—40; тамо изнесеним аргументима у прилог идентификацији „сињег мора” са Црним (*синее Дунајское море* у руској народној песни, *сињоморац* као назив за источни ветар у Србији, Гогољев обрт *посинеть как Черное море* у „Страшној освети”) може се придодати и израз *засинел Лиман* у горенаведеном цитату из исте приповетке. Свакако пресмела — јер се не може позвати на зајамчену прасловенску старину песничког споја — али не и сасвим невероватна је претпоставка да би се иза *мача гребешѣака*, *гребенског звожѣа* српских епских песама крила успомена на Кавказ као древни центар железне металургије, о којем су Словени могли имати извесно знање још у својој прадомовини, означавајући га описним називом **Greibenъ* (ibid. 99 д.).

- ALFÖLDY 1990: G. Alföldy, Ein cypriotischer Kaufmann in Pannonien, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 81, стр. 207—212.
- BENVENISTE 1970: E. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes* I—II, Paris
- BEZLAJ: Fr. Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana 1977—.
- EWAI: M. Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen* I—II, Heidelberg 1986—1996.
- HINZ: W. Hinz, *Altiranisches Sprachgut der Nebenüberlieferung*, Wiesbaden 1975.
- HORN: P. Horn, *Grundriss der neupersischen Etymologie*, Strassburg 1893.
- KIPARSKÝ 1934: V. Kiparský, *Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*, Helsinki.
- LEHMANN: W. P. Lehmann, *A Gothic etymological dictionary*, based on the third edition of *Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache* by Sigmund Feist, Leiden 1986.
- LOMA 2000: A. Loma, Skythische Lehnwörter im Slavischen. Versuch einer Problemstellung, *Studia etymologica Brunensia* 1, 333—350.
- LOMA 1999—2000: A. Loma, Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Rorphyrogenetos, *Зборник радова Византолошког института XXXVIII*, Београд 1999/2000, 87—161.
- LOMA 2002a: A. Loma, Aus der skythisch-sakischen Lehnwortforschung (1. Slav. *talogü* 'Bodensatz'; 2. Gr. *λάταξ* 'Biber'; 3. Gr. *βόνασος* 'Wisent'; 4. Die türkische Pferdebezeichnung *alaša*), *Studia Etymologica Cracoviensia* 7, 53—65.
- LOMA 2002b: *Scytho-Slavica* (III). Ursl. **xomqotъ*, *Dzieje Słowian w świetle leksyki*, Kraków, 161—170.
- POKORNY: J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern/München 1959.
- SCHRADER/NEHRING: *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* von O. Schrader, hrsg. von A. Nehring I—II, Berlin/Leipzig 1917—1929.
- VASMER 1923: M. Vasmer, *Die Iranier in Südrußland* Leipzig 1923, прештампано у id., *Schriften zur slavischen Altertumskunde und Namenkunde* I, Berlin 1971.

Aleksandar Loma

THE EURASIAN STEPPE ZONE AS FACTOR OF LINGUISTIC AND CULTURAL HISTORY OF THE SLAVS

Summary

Stretched over about 7000 km from the lower Danube and the eastern slopes of the Carpathians along the northern shore of the Black Sea and therefrom through the middle of Asia as far as the Altai Mountains and the Chinese Wall, the Eurasian steppe zone, „the inland sea of grass”, since the domestication of horses which took place precisely there, played a role similar to that of the Mediterranean in facilitating not only migrations and conquests, but also the circulation of cultural achievements between its border areas. During the antiquity these vast grasslands were inhabited predominately by the Iranian-speaking nomads, split into various tribes and dialects, but embraced in the ancient sources by the common name of Scythians or Saka. As innovators in the horsemanship, but also as mediators between the great civilizations of the Ancient World and the still uncivilized northern regions, they exercised a great influence on the neighbouring or even remote peoples, which is reflected in a number of words presumably borrowed from Scythian by many European and Asian languages. One of them was Common Slavic, once spoken in the NE European parkland (Russ. *lesostep'*). Its vocabulary seems to comprise a substantial layer of Scythian loan-words, revealable as such by their phonetic features and distributed over various semantic fields: agriculture, weapons, handicraft, spiritual life, etc. These borrowings from Scythian are to be dated approximately between the 8th and 2nd century B.C.; besides an earlier Iranian stratum is to be supposed in Slavic lexicon, less distinguishable from its inherited core, as well as a later one, Serration, lacking the distinctive traits of Scythian phonetics and having some others of its own, which

are common to the modern Ossetic, such the consonantal metathesis in the ethnic names *Sərb(j)i* from Sarm. **sərb* < OIran. **sabra-* = Slav. *sebrb* 'freeman', cf. Sarm. *Serbi* EN in Ptolemy (2nd century A. D.), Osset. *sərvæt* 'common land' *Χərvati* < Sarm. *Hurvād* PN (*Choroathos* in Greek inscriptions from 2nd–3rd A. D.) < OIran. **Hu-brādr-* = OInd. *Subhrātr-*, cf. Osset. (Digor) *ərvadæ* 'brother'.

Here an attempt is made to elucidate the impact of Scythian and generally Iranian on Slavic metallurgical and trade terminology. The designation for silver is shared by Slavic, Baltic and Germanic, which can be traced back to an original form **sirabra-* that underwent various dissimilations. Being unmotivated in all of these languages, this word is probably an ancient borrowing. In view of the cases such as OIran. **tsvanta-adr-* 'sacred fire' > Scyth. **santāhr-aka-* > Gr. *sandarākē* 'realgar', the first element *sir(a-)* can be traced back via Scyth. **sihra-* to OIran. **tsviðra-* 'white (metal)', while *-abra-* is probably to be connected with Indo-Iranian *abhra-* 'sky, cloud', thus 'heavenly white metal', a compound of the inverse type well known to Ossetic and already to Sarmatian.

For lead there is an old designation common to Slavic and Baltic (ORuss. *sviněcb*, Lith. *švinas*), but in both domains it is largely suppressed by *olovo*, Lith. *álvas*, with no satisfactory etymology, probably borrowed from an unknown source. If we allow that its *-l-* can go back to Scythian *l* < *d*, then it has a close parallel in Khotanese *daujsa* 'lead' supposing an older **dava-ča-* 'dark metal' (if compared to tin) or **adava-ča-* 'not darkening, rustless (metal)'; from the latter form a Scythian **alava-* would be expected, which could explain Slavic *olovo*; if judging from Hesych's glosses *álaba* 'ink', *alábē* 'coal', the word seems to have been related to a kind of graphite, cf. its English name *blacklead*.

There is no reason to suspect the Balto-Slavic name of iron OCS *želězo*, Lith. *geležis* to be borrowed from Scythian, but the Slavic word for sledge, *sani*, does seem to go back, together with Hesych's gloss *sēnikē* 'wheelless wagon' < Scyth. *śunuka-*, to the Scythian designation for iron **san-* < OIran. **tsvan-* (underlying the name of the legendary Scythian king inventor of iron *Saneunos*); as a term of the ironwork — which was developed in Scythia at an early date (Kamenskoe gorodišče on Dnepr) — the word must have designated the iron part of the sledge, or of the plough, cf. Osset. *əfsæn* 'ploughshare' beside *əfsærtæ* 'sledge runners' (the latter from the heteroclit stem **tsvar-*).

Another Iranian import led presumably to the replacement in Slavic of the ancient I.-E. term for 'copper, bronze' *ruda* (from **roudho-* 'red') by **mědb*, the older word surviving as a general designation for ore, the new one reflecting probably Iranian *mādiya-* '(bronze) armour', cf. Arab. *mādiya-*, late Sanskrit *mādhi* both 'armour', literally 'Median, stemming from Media' (notice that the European name of bronze also comes from Persian).

There are other loanwords of Iranian or Greek origin in Common Slavic, which indicate, too, a borrowing of the object along with the word for it by the Slavs through the mediation of the Scythians or the Sarmatians, such as *čaša* 'glass' < Scyth. **čāša-*, by dissimilation from OIran. **čašta-*, cf. Khot. *tcašta-* and, otherwise dissimilated, Av. *tašta-* (> It. *tazza*, Fr. *tasse* etc.); *kurb* 'cock, hen' < OIran. **kaura-* 'blind', cf. Gr. *Persikòs órnīs*, Slavic **ku-roslěp* 'night blindness'; *lukb* 'onion' < Scyth. **lauka-* < Gr. *daũkos* 'carrot' (thus Germ. **lauka-* from Slavic, and not the opposite); *xaloga* 'palisade' < Scyth. **χālānga* < Gr. *phálanx*, acc. *phálānga*; *košb-nb* 'chest' < Scyth. **kořinos* < Gr. *kóphinos* (> Engl. *coffin*); *talogb* 'sediment, dreg' < Scyth. **tālaga* < Gr. *látax*, acc. *látāga* etc. All these etymologies imply the Proto-Slavs taking part in an intensive trade between the North Pontic coast and its hinterland. That was probably the way they came to apply the name of the Borysthene (Olbia) to the ivy (**brst'anb*), a plant uncommon in their homeland, but cultivated by the Pontic Greeks for the purpose of the Dionysian cult. It is possible that their very term for 'trade', **tərgb*, is based on another geographical name from the same region, *Tyregétai*, a Sarmatian tribe dwelling on the lower Dnepr, *Týras*, who were in position to mediate in commerce between the Greek colony named after the river, situated at its mouth, and the upstream regions. But there is yet another, perhaps more plausible possibility of interpreting this term with no etymological connections in other I.-E. languages since Illyrian *tergitio* 'negotiator' is proved to be a ghostword. It can be understood as a compound: **t_g-gu/gov-* 'cattle driving' (this being the primitive form of trade), with I.-E. **g^uou-* 'ox, cow' as its second component, preceded by the verbal root **ter-* 'drive' (Slav. *těr'ati*, Oss. *tərun*).

Anyway, it would have been mostly thanks to their southern neighbours of Iranian stock — by whom they were called *Vænæd-* 'Wood-Eaters', mockingly for 'woodlanders' — that the Proto-Slavs enlarged their geographical horizon before they started expanding southwards at the end of the antiquity. Some traces of this early information are to be found in the formulas of their traditional poetry, such as **tixъъ Dunajъ* 'the still Danube' (originally related to Tisza?) and **sin'e mor'e* 'the (greyish) blue sea', primarily a designation for the Black Sea, a calque or rather a loan from Iranian **axšainam* (*džrayah*).